

12 DEARVAŠVUOĐABÁLVALUSAID GIELALAŠ JA KULTUVRRALAŠ HEIVE- HEAPMI – KOLLEKTIIVA VUOIGAT- VUOHTA, DEARVAŠVUOĐAFÁGALAŠ HÁSTALUS, INDIVIDUÁLA DÁRB BUT

Inger Dagsvold



Čoahkkáigeassu

Norgga sámi álbmogis lea lága bokte nannejuvvon riekti oažžut ovttadássásaš dearvašvuodabálvalusaid mat leat heivehuvvon sihke sin giela ja kultuvrra ektui. Dát doavttergrádaprošeakta lea jearahallamiid bokte guorahallan maid sámi pasieanttat ja terapevttat

geain lea iešgudetlágan etnalaš duogáš oaivvildit makkár mearkkašupmi sámegeiela ja sámi kultuvrras sáhtá leat ja movt dat sáhttet boahitit ovdan psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusa dikšundilálašvuodain Norgga davvisámi guovllu spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Bohtosat čjuhit ahte gielalaš ja kultuvrralaš heiveheapmi lea kompleaksa, ja ahte daid heiveheapmi orru gártan ovttaskas terapevttá duohkai. Terapevttat vásihedje ahte dearvvašvuodainstitušuvnnat dávjá eai kárte pasieanttaid gielladárbbuid ovdal go dikšun álgá. Terapevttat fertejedje ieža identifiseret pasieanttaid giela ja fállat sámegeielat bálvalusaid aitto go pasieanttat bohte. Dat attii unnit vejolašvuoda fállat bálvalusa mii lei gielalaččat heivehuvon. Bohtosat čjuhit ahte guovttegielat pasieanttat ja terapevttat lonohallet sámegeiela ja dárogeiela gaskkas divššus. Giellaválljemii váikkuhit mánggabealat sosiála ja kultuvrralaš fáktorat.

Váilu diehtu das leatgo váikkuhusat giellalonohallamis dikšuma oktavuodas. Terapevttain geat serve guorahallamii ledje mánga oaivila das mii sámi kultuvra lea, muhto digaštalle hárve pasieanttaid «kultuvrralaš vásáhusaid» bargoustibiiguin. Moadde terapevttá suokkardedje movt iežas ja/dahje dearvvašvuodasuodjalusa kultuvra sáhtá váikkuhit dasa movt sii ipmirdit sámi pasieanttaid vásáhusaid ja muitalemiid. Sii ohcaledje fágalaš digaštallamiid movt lámččet sámi kultuvrii saji oppalaččat, ja adde ovdamearkan konkrehta pasieanttaáššiid. Bohtosat čjuhit ahte dearvvašvuodainstitušuvnnain lea dárbu systemáhtalaččat kártet pasieanttaid giela ja plánet sámegeielat dikšofálaldaga ovdal konsultašuvnna. Bohtosat čjuhit maiddá ahte lea dárbu máhttui movt ja mainna lágiin sáhtá «sámi kultuvrralaš» beliid sajáiduhttet psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusbálvalusaide klinihkalaš relevánta vugiin. Lea dárbu eanet dihtui das movt kollektiiva rivttiid sáhtá ovddidit dearvvašvuoda – ja fuolahusbálvalusan nu ahte váldet vuhtii sámi pasieanttaid individuála dárbbuid.

Álggahus

Muhtun čielggadeamis 1995:s bođii ovdan ahte sámi álbmoga dearvvašvuodabálvalusat galget váldit vuhtii sámegeiela, sámi kultuvra ja servodateallima. Guorahallan ávžžuha gelbbolašvuodaloktema, fierpmádathuksema ja geahččalit doaimbajuid maiguin siskkilda gielalaš ja kultuvrralaš beliid dearvvašvuodabálvalusas (1,2). Sámegeiela ja sámi kulturgelbbolašvuoda nannen dearvvašvuodabálvalusas lea dan rájes gehččon eaktun dasa movt olaha sámi pasieanttaide ovtadássásaš bálvalusaid (1). Lea dattetge unnán čilgejuvovon makkár sámegeiela ja sámi kultuvra bealit leat siskkilduvvon ja leat doaimmas geavatalaččat sámi pasieanttaid bálvalusfálaldagain.

Dát doavttergrádabargu (3) lea čadahuvvon kvalitatiivva metodain ja lea guorahallan maid sámegeiella ja sámi kultuvra sáhtá mearkkašit ja movt dat sáhtá boahitit ovdan psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusa dikšundilálašvuodain Davvi-Norggas. Datamateriálan leat čiekŋalisjearhállamat čadahuvvon 2012–2013 jagiid logiin sápmelaš ja logiin ii-sápmelaš terapevttain ja njeljiin sámi pasieanttain geain lea čatnašupmi čieža ossodahkii iešgudetge guovllupsykiátralaš dearvvašvuodasuodjalusinstitušuvnnain, Norgga davvisámi guovllu

spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Eai terapevttat diehtán guđet pasieanttat oassálaste eaige pasieanttat diehtán guđet terapevttat oassálaste guorahallamis. Oassálastit leat beassan friddja mitalit iežaset jurdagiid, vásáhusaid ja suokkardallamiid das makkár mearkkašupmi sin mielas lea sámegielas ja sámii kultuvrras sámii álbmoga psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusbálvalusain.

Bohtosat

Bohtosat dán guorahallamis čájehit mánggabeallásaš gova das movt sámegiella ja sámii kultuvra sáhttet boahtit ovdan divššus.

Guovttegielatvuohta ja giellalonohallan divššus

Oassálastiid gaskkas ledje vihtta terapevtta (sápmelaččat ja ii-sápmelačča) ja golbma sámegielat pasieantta, okta pasieanta humai dárogiela, muhto sus lei sámegielat mánnávuohta. Buohkat atne iežaset guovttegielagin. Muhtumat leat oahppan sámegiela rávisolmmožin. Muhtumiin lei leamaš sámegiella eatnigiellan ja beaivválašgiellan eallenagi ja atne dárogiela nubbingiellan. Muhtumat fas ledje hupman goappaš gielaid bajásšattadettiin, danne go nubbi váhnen lei hupman dárogiela ja nubbi sámegiela. Sihke pasieanttat ja terapevttat oaivvildedje ahte lea dábálaš lonohallat sámegiela ja dárogiela gaskkas, sihke beaivválaš gielas ja divššus. Giellalonohallan sáhtii dáhpáhuvvat ságaid mielde. Muhtun fáttáid hupme dárogillii ja muhtun fáttáid fertii hupmat sámegillii. Nuorra sámegielat ja guovttegielat oassálasti dajai ahte lea buoremus hupmat sámegielat terapevttain go áigu hupmat das movt eallá boazobargin, muhto:

«Go áiggun čilget [sámegielat] eadnásan maid mun dovddan, de in dieđe movt galggaŋ dadjat dan sámegillii. Sámegiella lea rikkis giella, muhto lea álkit hupmat dovdduid birra dárogillii. Beaivegirjji čálán maiddáid dárogillii, dat lea álkit.»

Guovttegielatvuohta sáhtta maiddáid siskkildit giela maid lea massán. Dárogielat pasieanta lei hupman sámegiela ovdal skuvlaagi, ja su sámegielat áhkku lei leamaš dehálaš doarjja traumáhtalaš mánnávuođas. Rávisolmmožin divššus, ražai son hupmat trauma birra ja iežas dovdduid birra dárogillii, mii dál lei áidna giella maid son máhtii. Son dajai ná:

«Sámevuohta lea hui nanus mus [...]. Das lea dahkamuš gielain maid, mun dovddan ahte dárogiella ii leat mu giella, nu ahte lea hui buorre boahtit sámii birrasiidda, [dušše beassat gullat], gos hupmet sámegiela ... nu ahte vaikko hupmá dušše dárogiela, de dat ii soaitte leat dárogiella, dat lea dušše dat ahte eai leat sánit maid dárbbáša.»

Terapevttat vásihedje ahte leat váttis ovddalgihtii diehtit makkár giela pasieanttat válljejit ja movt lonohallet gielaid dikšumis. Muhtun terapevta humai telefovnnaš sámegiela

pasieanttain, muhto go pasieanta bodii diibmui, de háliidii son hupmat dárogiela. Eará terapevttat muitaledje ahte sámii pasieanttat sáhttet lonohallat gielaid gaskka divššus; sii sáhttet álgit hupmat sámegiela, muhto de jorgalit dárogillii, ja nuppe guvlui. Go pasieanttat lonuhedje giela, de dahke sii maid dan. Muhtun terapevta dajai:

«...muhtumiiguin lean hupmat dárogiela, vaikko diedán sin hupmat sámegiela, dat lea ártet. Mun dajan ahte sáhte áinnas sámegiela hupmat, muhto go leat álggahan ságastallama ovttá gillii de joatkit áinnas dainna gielain. Muhto go leat dihto fáttát de jorgalit goitge sámegillii.»

Mánnga oassálasti oaivvildedje ahte sámii vierru ahte ii hupmat psyhkkalaš buozalmasvuoda ja dovdduid birra lea váikkuhan sámegiela giellagelbbolašvuhtii: go ii leat hárvánan hupmat dákkár áššiid birra, de ii dovdda daid sámegiela doahpágiid. Okta pasieantaoassálastiin ražai čilget movt son dovddai ja go ávžžuhuvvui «daja dan sámegillii», de vástidii:

«Mun in leat goassege atnán dakkár sániid, sámegillii [...] nu ahte dál in fuobmá sániid maiguin sáhtán čilget dan maid mun dovddan, sámegillii ... dat lei oalle šohkka ... Mun fertejin álgit jurddašit vaikko mu eatnigiella lea sámegiella ...»

Muhtun sámegiela terapevttat oaivvildedje ahte ii leat erohus sámegiel ja dárogiel divššus, earát hástaledje pasieanttaid «dadjat dan sámegillii» ja oaivvildedje ahte «sámegiela hupman rahpá eará ládje [...] ja jurddašit jitnosit [sámegillii] sáhtta leat buorre veahkki.» Sihke pasieanttaid ja terapevttaid muitalusat čájehit mánggabealatvuoda giellaválljemis ja giellalonohallamis.

Divššu gielalaš heiveheapmi

Gielalaš heiveheapmi siskkilda ahte fáldahkan lea sámegiela dikšu ja mii fas eaktuda dovdat pasieanttaid giela ja giellasávdagaid. Oassálastiterapevttaid čilgemiid mielde, eai lean sin bargobáikkiin rutiinnat pasieanttaid giellaregistreremis, eaige sámegiela terapevta dahje dulkka fállamis. Elektrovnnalaš journálavuogádagas lea vejolaš merket giela, muhto giela merken ii leat bákkolaš. Muhtumin pasieanttat dieđihedje ieža, dahje suohkandoaktáriid čujuheamis bodii ovdan ahte pasieanttat leat sámegiela. Muhtun báikkiin dovde sisaváldinjoavkku bargit pasieanttaid ovdalaččas ja dihte geat hupme sámegiela ja lávejedje mannat sámegiela terapevta luhtte. Terapevttat guorahallamis muitaledje goitge ahte sii dávjjimusat eai diehtán pasieanttaid giela ovdal dikšuma. Terapevttat fertejedje ieža árvvoštallat, galgetgo, ja movt galget fállat pasieanttaide gielalaš heiveheami. Sámegiela terapevttat dadje sii álo kártejit giela. Earát jerre giela birra jus sii oidne oinnolaš, stereotyha «dovdomearkkaid» sámii kultuvrra identitehtas, nugo gávtti dahje dábálaš sámii nama, muhto sáhte «vájálduhttit jearrat jus pasieanta lei eret rittus».



Illustrašuvdna: Iselin C. Finn, UiT.

Eanas terapevttain ii lean rutiidna kártet dahje eai lean kritearat árvvoštallat giellagelbbolašvuoda ja gielladárbbu. Muhtun eará terapevttat dikte pasieanttaid ovddasvástádussan leat diedihit jus eai ipmirdan maid terapevttat dadje:

«Lea dehálaš ahte sii [pasieanttat] ožžot ipmárdussii ahte mus leat ráddjehusat, mun in huma sin giela. Nu mii fertet geahččalit gávdnat oktasaš gulahallanvuodu, go mun háliidan geahččalit veahkehit sin ja jus sii háliidit veahki, de sii fertejit veahkehit mu veahkehit sin, jus sii sáhttet. »

Ii oktage oassálasti terapevttain lean geavahan sámeielat dulkka.

Gielalaš heiveheapmi eaktuda maiddá ahte giela ja giellamolsuma mearkkašupmi lea fágafáddá dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas. Oktasaš vásáhus buohkain, maiddá sámeielat terapevttain lei ahte sis lei dárogielat oahppu, ja dárogiella bargogiellan. Sii čuočuhedje ahte sis ii lean fágalaš sadi sin bargobáikkiin gos sáhtá digaštallat fága (psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusa) sámegillii. Sii eai lean hárvánan digaštallat fága sámegillii, sis váilo sámeielat fágadoahpagat ja fertejedje muhtumin hupmat dárogiela go galge čilget ja muitalit pasieanttaide psyhkalaš váttuin, divššus ja nu. Sámeielat terapevttat diedihedje ahte Journálaš ektui galget journálanotáhtat čállot dárogillii, ja danin šattaše terapevttat ieža jorgalit sámeielat divššus dárogillii, masa sii oaivvildit ii leat biddjon áigi.

Dárogielat terapevta deattuhii mearkkašumi fágalaččat árvvoštallat giellaválljema dikšumis, maiddá dalle go pasieanta ieš vällje hupmat dárogiela iige hálit dulkka. Terapevta dajai: «go pasieanttat leat headis eaige nagot čilget, de lea áibbas lunddolaš ahte besset hupmat

iežaset eatnigiela.» Muhtumat oaivvildedje ahte lea álkit geavahit dárogielat sániid go dávjá gullá ja lohká dávddaid ja dovdduid fáttáid birra dárogielat medias. Muhtumat oaivvildedje ahte sápmelaš pasieanttat hupmet dárogiela divššus danne go «sii leat hárvánan hupmat dárogiela divššus, dan sii leat álo dahkan» ja deattuhii ahte váilevaš sámegeielat dearvašvuodabargit eai atte sámegeielat pasieanttaide molssaevttu.

Sámi kultuvrra ja kultuvrralaš heiveheapmi divššus

Oasseváldit čilgejedje sámi kultuvrra čujuheaddjin leat orrunbáiki, bargu (boazodoallu ja guolásteapmi), gákti, juoigan, duodji, stuora bearaš, dáruiduhttin ja giellamassin, ja ahte lea sámi kultuvra «hupmat jábmiiguin», «ii hupmat dovdduid ja psyhkalaš dávddaid birra», «birget ieš» ja «ii jearrat veahki». Mánngas deattuhedje goitge ahte oppalaš cealkámušat sámi kultuvrra birra eai dárbbas doallat deaivása ovttaskas olbmo ektui. Oassálastit oaivvildedje ahte vaikko ii hubmojuvvon nu ollu psyhkalaš váttisvuodaid ja dovdduid birra sámi almmolašvuodas, de sápmelaččat bivdet veahki ja hupmet sin váttisvuodaid birra go lea dárbu. Oallugat oaivvildedje goitge ahte sápmelaččat sáhttet hupmat áššiid birra eará ládje go maid terapevta vuordá, ovdamearka dihte praktihkalaš, ja ii dovddolaš váttisvuohan. Okta pasieanta dajai ahte son fertii rievdadit vuogi movt son hupmá áššiin ja “geavahit eanet fancy sániid” vai oažžu ávkki divššus.

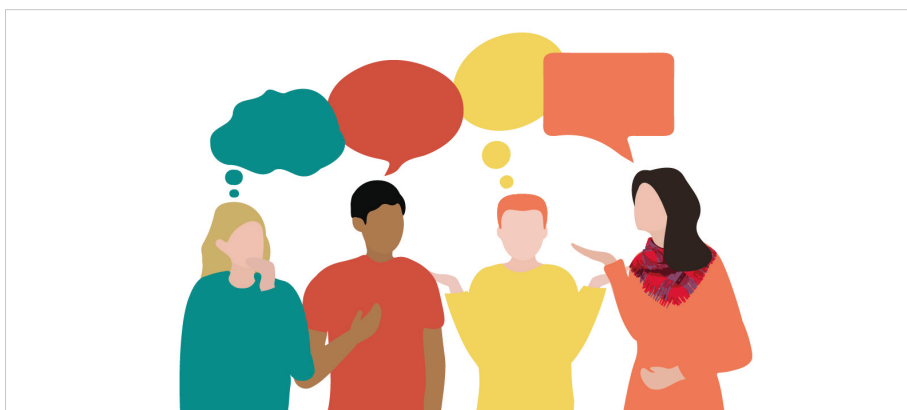
Mánngas oassálasti mielas mielddisbuktá ideála birget ieš ahte muhtun háliida čiegadit ahte sii dárbbasit, ja bivdet veahki psyhkalaš dearvašvuodasuođjalusas. Go psyhkalaš dearvašvuodafálaldat lea ruovttubáikkis, de dat sáhtta leat hástalus. Ahte čiegada dearvašvuodaveahki ohccama lei ovdamearkka dihte mearkkašeaddji muhtumiid giellaválljemii. Sihke pasieanttat ja terapevttat muitaledje ahte vaikko pasieanta vällje hupmat sámegeiela divššus, de sii sáhttet goitge hilgut sámegeiel fálaldaga ja välljet hupmat dárogiela, jus áidna sámegeielat dikšu lea oahpesolmmoš. Guokte sámegeielat pasieantta dán guorahallamis leigga geavahan friddja dikšonválljema ja ohcan dikšuma eará sajis go ruovttubáikkis vai eaba deaivva oahppásiid ja fulkkiid. Nubbi pasieanttain jearahallamis dajai:

«Dovdduid ektui livččii leamaš álkit hupmat muhtumiin gean in dovdda priváhta. Jáhkán ahte livččii leamaš álkit jus livččen orron stuora gávpogis gos ii deaivva [terapevttaid] miehtá. Mu terapevta áigu heaitit, ja go son vuolga, de báhcet dušše oahpesolbmot geat barget terapevtan, dat lea heahin munnje.»

Das ahte ii galggaše hupmat muhtun áššiid birra, ja dáhtus birget ieš, sáhtta nappo leat mearkkašupmi pasieanttaid sámegeielat giellagelbbolašvuhtii, divššu giellaválljemii ja movt meannuda veahki ohcamis.

Terapevttain lei beroštupmi váldit vuhtii sámi kultuvrra, muhto bohtosat čájehedje unnán ovdamearkkaid das movt terapevttat čađahedje kultuvrralaš heiveheami dearvašvuoda-

fálaldahkii. Ovdamearka maid moadde terapevttá namuhedje lei ahte «lea dábálaš sámi kultuvrras hupmat jábmiiguin». Dát terapevttat dadje sii árvvoštalle dearvvašvuodafágalaččat lei go dát odđa ja muosehuhtti vásáhus pasientii, mii dasto árvvoštallui leat psyhka- laš váttu symptomán. Jus dát lei oahpes vásáhus pasientii ovdalaččas ja vásihuvvui doarjjan, de árvvoštalai terapevta ahte «hupmat jábmiiguin» lei kultuvrralaš fenomená. Muhtun terapevttat ipmirdedje dan nu ahte lea dego siskkáldas ságastallan mas jurddašii «maid livčče áhkku dadjan/dahkan», muhtumat fas atne dan dego «váldit valiuma», mii ii leat veahkkin pasieantta váttisvuhtii. Terapevttat digaštalle hárvve bargoustibiiguin pasieanttaid «kultuvrralaš vásáhusaid». Sii váillahedje fágalaš digaštallamiid oppalaš sámi kultuvrralaš heivehemiid ektui, ja adde ovdamearkan konkrehta pasieantadiliid.



Illustrašuvdna: Iselin C. Finn, UiT.

Digaštallan

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa gielalaš ja kultuvrralaš heiveheapmi lea kompleaksa hástalus mii gáibida heiveheami sihke organisatoralaš dásis, dearvvašvuodabargiid dásis ja intervenšuvdna dásis (4). Dat fáttmasta máhtu dearvvašvuoda-, giella-, ja kulturfágas, muhto maiddá servodaga historjjás ja politihkalaš proseassain, ja dasa lassin majoritehta- ja minoritehtaálbmoga gaskavuodain.

Giella, kultuvra ja historjá čatnasit nannosit oktii. Gielalaš heiveheapmi ii leat dušše sámegielat dikšunfálaldat. Dasa guoská maiddá diehtu dáruiduhttima ja giellamassima birra, ja dohkkehit guovttegielatvuoda ja giellalonohallama oassin sámi kultuvrras mii maiddá sáhtta vuhttot divššus. Sápmelaččat, sin giella ja kultuvra šadde gierdat ollu dáruiduhttinpolitihka dihte. Sápmelaččat adnojuvvojedje primitiiva, vuolitdási álbmogin, ja sámegiela ja sámi kultuvrra sadjá galggai boahit dárogiella ja dáčča kultuvra (2). Dáruiduhttinproseassa mielddisbuvttii ahte sámi identitehta definerejuvvui vuolitárvosazžan ja heahpadin.

Oallugat čiegadedje ahte ledje sápmelaččat ja sámegielagat. Ollu dárogielat sápmelaččat ja dáččat geain lea čiegus sámi duogáš hupme sámegiela mánnán. Das lea mearkkašupmi sámi pasieanttaid dikšumii dálá áiggis.

Nu go dát guorahallan čájeha, de ii leat nu álki diehtit gii hupmá sámegiela beaivválaččat dahje geas lea giella measta vajálduvvan mánnávuodagiellan. Bohtosat čájehit ahte sámegielagat sáhttet lonohallat dárogiela ja sámegiela gaskkas divššus, dan mielde geainna hupmet ja man birra hupmet, danin go muhtun fáttát ja kultuvrralaš fenomenaid lea buoret váldit ovdan nuppi gielain go nuppiin (5). Dan sáhtta ipmirdit kombinašuvdnan kultuvrralaš váikkuhusas ja leat guovttegielagin, muhto maiddá sosiála relašuvnnain smávva servodagain. Sáhtta orrut paradoksan ahte sámegielat pasieanttat hilgot sámegielat terapevttá ja vudjet baicca ránnjágillái oážžut divššu dárogillii. Ii leat dattetge amas ahte smávva servodagain gos “buohkat dovdet buohkaid” sáhttet sii geat dárbbasit dearvvašvuodaveahki dovdat hástalussan muitalit sensitiiva ja dovddolaš váttis áššiid oahpes terapevtii, go sáhttet terapevttá deaivat priváhta oktavuodain maŋŋil (6). Dat sáhtta šaddat beare lahka iige doarvái profeshunála. Earáide sáhtta juste lagasvuohtha, sámegiella ja sámi identitehta addit luohtevašvuoda ja dorvvu, nugo dárogielat pasientii dán guorahallamis.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa giellalaš ja kultuvrralaš heiveheami gažaldat bidjá maiddá fokusa dearvvašvuodabálvalusa vuogádagaide ja dikšortnegiidda, ja gažaldahkii ahte galget go dat heivehuvvot sámi kultuvrii. Dát bargu ii iskan dikšunstrategiijaid, muhto bohtosiiguin čuožžilit muhtun gažaldagat giellalonohallama ja kultuvrralaš fenomenaid mearkkašumis divššus; Maid mearkkaša ovdamearkka dihte ahte guovttegielat olbmot lonohallet gielaide divššu ságastallamiin, lea go das mearkkašupmi dikšui, ja maid hupmet pasieanttat go lonohallet gielaide? Sáhtta go giellalonohallan leat vuohki movt hálddašit vásáhusaid, dahje addá go dat dárbbaslaš gaskka traumáhtalaš vásáhusaide? Maid mearkkaša dat sidjiide geat leat massán sámegiela go leat vásihan traumaid gillii maid eai šat rávisolmmožin hálddaš? Orru leahkime dárbu eanet dihtui divššu gielas ja giellalonohallamis.

Kultuvrralaš heiveheami ektui, čájehedje mánga oassálasti ahte sámi kultuvrras lea oassin birget ieš ja ahte ii hupmat dovdduid ja dávddaid birra. Movt galget terapevttat ipmirdit ja váldit vuhtii dakkár dadjamašaid sámi kultuvrra birra go deaivvadit sámi pasieanttaiguin? Movt sáhttet sii kultuvrralaččat heivehit divššu? Dán ektui sáhtta ávkálaš suokkardallat maid oaivvildit kultuvrra ja kultuvrralaš heivehemiin. Ovtta álbmogis sáhttet leat kultuvrralaš oktasašvuodát, muhto dat eai dárbbas leat guoskevaččat dahje stivrejeddjit juohke pasieantta dárbbuide ja láhttemii. Ii deaivvat ovttain kultuvrrain, muhto ovttain olbmuin gii sáhtta váikkuhuvvon sihke kultuvrras/kultuvrrain ja eará beliin nugo oahpus ja sosiála konteavsttain. Sámi almmolaš ságastallan soaita leat jávoheapme fáttáin nugo psyhkalaš váttisvuodaid ja dávddaid birra. Dat ii mearkkaš ahte sápmelaččat eai dorvvas dearvvašvuodasuođjalussii ja huma movt sis lea dilli. Kultuvrralaš heiveheapmi ii leat doalahit

jávohisvuodakultuvrra, muhto baicca heiveheapmi dasa ahte pasieanta sáhttá meannudit ja hupmat rašes fáttáin maid háliidit, rievttes terapevttain ja rievttes gillii. Bohtosat čujuhit ahte dán guorahallama pasieanttat ieža ordnejedje «kultuvrralaš heiveheami» go válljejedje dikšunbáikki ja go ledje geabbilat divššu giellaválljemis. Dat deattuha sihke dárbbu oahpahit eanet sámegeilat terapevttaid ja eanet dihtui giellalohallamis divššus.

Eai leat dušše sámi pasieanttat geain lea kultuvra. Dearvvašvuodabargiin lea maiddá persovnnalaš kultuvrralaš duogáš, ja leat váikkuhuvvon dearvvašvuodasuodjalusa kultuvrras mas leat iežas čilgehusmodeallat, iežas giella ja gulahallanideálat. Dearvvašvuodabargit leat oahpuset bokte háhkan medisiinnalaš máhtu das mii leat symptoma, dávda, ja mii lea rievttes dikšu. Medisiinnalaš čilgehusmodealla sáhttá, muhto ii dárbbáš, leat earálágan go pasieantta ipmárdus dilálašvuodas. Dearvvašvuodabálvalus bidjá eavttuid gulahallamii ja ovttasbargui pasieanttain, vugiin mas pasieanta dovda iežas ipmirduvvon ja fuolahuvvon. Lea dárbbu eanet dihtui dearvvašvuodafágalaš árvoštallamiin das movt pasieanttat vásihit kultuvrralaš fenomenaid.



Gowa: Gabby Baldrace/Mostphotos.com

Čoahkkáigeassu

Bohtosat čujuhit ahte lea soaittáhagas ožžotgo sámegeilat pasieanttat fáldaldaga hupmat sámegeiela divššus, ja orru nu ahte ovddasvástádus fállat heivehuvvon bálvalusaid lea guht-ege terapevtta duohken.

Dát guorahallan deattuha ahte dearvvašvuodainstitušuvnnain lea dárbu systemáhtalaččat kártet ja dokumenteret pasieanttaid giellagelbbolašvuoda ja gielladárbbu, ja ahte dat pláne-jit gielalaš heivehemiid ovdal konsultašuvnnaid.



Illustrašuvdna: Iselin C. Finn, UIT.

Bohtosat čájehit muhtun beliid guovttegielatvuodas. Eanas sámegeilat sápmelaččat máhttet dárugiela lassin sámegeilli. Dat ii ábut ipmirduvvot danin ahte sápmelaččain ii leat dárbu sámegeilat dearvvašvuodabálvalussii. Baicca orru čájeheame ahte ollu pasieanttaide sáhtttá leat ávkin go dearvvašvuodainstitušuvnnain ja dearvvašvuodabargiin lea máhttu gielas, giellamassimis ja giellalohohallamis. Dat lea maiddá dehálaš muitit ahte sápmelaččat geat máhttet bures dárugiela sáhttet massit dárugielmáhttu šohkas, heahtediliin, buozalmasvuodain ja bákčasiid dihte (7). Dan dihte ii sáhte deattuhit doarvá ahte dearvvašvuodabálvalusaid ferte fállat sámegeilli sámegeiela pasieanttaide vai sii galget ipmirdit, ipmirduvvot, oažžut rievtted diagnosa ja rievtted divššu. Sámi pasieanttaid dearvvašvuodafáldaldaga

vuolggasadjin ferte álo leat sámegiela duogáža kárten ja fálaldat sámegielat dikšui. Muhto de lea ovttaskas pasieantta duohken válljet makkár giela dahje gielaid sii dárbbasit dahje háliidit geavahit deaivvadeamis dearvvašvuodasuodjalusain.

Ollislaččat čujuhit bohtosat ahte divššu heiveheapmi sámegiela ja sámi kultuvrra ektui lea kompleaksa ja unnán konkretiserejuvvon. Dát guorahallan lea ila unni čuoččuhit ahte bálvalusat eai leat ovtadássásaččat, muhto guorahallan čujuha ahte dearvvašvuodábálvalusaid heiveheapmi ferte dáhpáhuvvat mángga dásis ja ahte lea dárbu eanet dihtui dán suorggis. Orru dárbu fágaraštildeddji ja mánggabealat dutkamii go galgá guorahallat maid mearkaša čađahit gielalaš ja kultuvrralaš heiveheami.

Liegga giitosat sidjiide geat oassálaste dán guorahallamis ja mu bagadalliide. Dii lehpēt oahpahan munnje nu ollu. Giitu ruhtadeami ovddas Finnmárkku buohcciviessu, SÁNAG ja Davvi Dearvvašvuolta.

Referánssat

1. NOU 1995:6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge. Sosial- og helsedepartementet. Oslo: Statens forvaltningstjenester, 1995. [Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1995-6/id139873/>].
2. NOU 2016:18 Hjertespråket. Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.Informasjonsforvaltning, 2016. [Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-18/id2515222/>].
3. Dagsvold I. Cultural adaption of mental health services to the Sami: a qualitative study on the incorporation of Sami language and culture into mental health services [Doktorgradsavhandling]. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2019. (ISBN 9788275896467). <https://hdl.handle.net/10037/16468>.
4. Kirmayer LJ. Rethinking cultural competence. *Transcult Psychiatry* 2012;49(2):149-64. <https://doi.org/10.1177/1363461512444673>.
5. Fishman JA. Who Speaks What Language to Whom and When? *La Linguistique* 1965;1(2):67-88. [Tilgjengelig fra: <https://www.jstor.org/stable/30248773>].
6. Kemi RR. Om å være profesjonell i lokalsamfunn. I: Eidheim H, Stordahl V (red). *Kulturmøte og terapi i Sápmi*. Karasjok: Davvi Girji, 1998, s. 107-125. (ISBN 978-82-7374-395-0).
7. Hedlund M, Moe A. "De forstår ikke hva som er viktig for oss": helsetjenester og sør-samer. *Steinkjer: Nord-Trøndelagsforskning*, 2000. [Tilgjengelig fra: <http://hdl.handle.net/11250/2444863>].

Kapittel 12: <https://doi.org/10.7557/7.6474>